

**ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ПРАВОСЛАВНАТА СЛАВЯНСКА
КНИЖОВНОЕЗИКОВА ТРАДИЦИЯ**

Милена Обретенова

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

**ONCE AGAIN ON THE ORTHODOX
SLAVIC LITERARY LANGUAGE TRADITION**

Milena Obretenova

“St. Cyril and Methodius“ University of Veliko Tarnovo

Abstract: This article traces the gradual formation of the methodology for studying the literary languages of the South and Eastern Slavic peoples: from the methodological anarchism of P. Feyerabend to the theory of refined falsifiability of I. Lakatos. It also analyzes the results of its application: counterfeiting the history of the Bulgarian literary language; denying its role in the formation of other national literary languages; and the incorrect examination of Slavia Palaeobulgarica as Slavia Orthodoxa.

Keywords: Old Bulgarian language; methodological anarchism; refined falsifiability; Slavia Palaeobulgarica; Slavia Orthodoxa.

*„Много е трудно да се преодолеят откритите
от съвременните изследвания
препятствия пред разума и да се разработи форма
на рационализъм, способна да се справи с тях.“*

Пол Файерабенд

След 1958 г. в славистиката постепенно, но доста категорично се налагат термините на Рикардо Пикио *Slavia Latina* и *Slavia Orthodoxa*.

Дискретното нюансиране на заложените като критерии за названията „концептуални обобщения“ (Пикио 2003: 3) е резултат от комплекс от фактори: поставеният в началото на XIX в. старт на изучаването на старобългарските книжовни паметници от чужденци, предимно славяни, десетилетия без българско участие поради липсата на държавност; началото на славистиката като старобългаристика и продължителното ѝ битуване в голяма степен като кирилOMETодиевистика и т.н. Така формулирани, названията на двата славянски културно-езикови ареала обаче са и трасирана посока за последващи научни дирения.

И ако в случая със *Slavia Latina* терминът консенсусно концентрира вниманието върху решаващата роля на латинския език за формирането на книжовните езици при тяхното взаимовлияние (Трубецкой 1990: www; Толстой 1998: 26, 37), то коренно различна е ситуацията със *Slavia Orthodoxa*.

Отразеният в термина „тип култура“ (Пикио 2003: 17) с акцент върху източното православие в голяма степен negliжира ролята на българския език не само като проводник на българското културно влияние, но и на книжовноезикова парадигма при формирането на националните книжовни езици, резултат от което е уникалният културно-езиков облик на южните и източнославянските народи.

В този контекст предимство се дава вкл. на „подвига“ на *великоморавския народ* (курсив мой – М. О.), (!!!)¹ на една плоскост с подвига на Кирил и Методий, „поставили фундамента на повече от 1000-летната славянска писменост (Толстой 1998: 45)“.

Дори гордо тиражираното у нас максимално получено признание за „държавата на духа“ на Дмитрий Лихачов не променя факта, че и самият руски академик поставя „таван“ на признаването – вместиането на българската литература, респ. култура, в рамките единствено на посредница. Едностранният функционален подход масово интерпретира тази роля като едва ли не изконно предназначение на цялата средновековна българска култура. С обяснима доза сарказъм авторът на това обобщение, Д. Поливянни, продължава: „Образът на древния преславски или търновски книжовник, с любов превеждащ от гръцки „многочестните книги“ за последващото им предаване на „руския брат“ прозира зад редовете на много разработки, посветени на българо-руските културни връзки (Поливянни 2010: 5)“.

Възникването на националните държави с характерен белег национално самосъзнание засилва стремежа към доказването на неговите дълговечни корени в политико-културен аспект, един от чиито крайъгълни камъни е историята на своя книжовен език. Емблематичната му същност на национална идентичност, повод за гордост и символ на определени достижения (самият той едно от тях), е причина за националистически мотивираните спорове за историята на националните книжовни езици, доминирани от правото на силния на деня.

„Едно е концепцията за книжовните езици, разсъждава руският учен Никита Толстой, съвсем друго – конкретната реализация (Толстой 1998: 30)“. Логичната перифраза на подобна констатация може да бъде изразена по следния начин: Едно е фактологията в историята на книжовните езици, съвсем друго – нейната интерпретация и написване. И тъй като, дори контурно очертана, цялостна теория за книжовните езици все още няма, при конкретното

¹ Независимото княжество Великоморавия съществува от 833 г. до 906 г. на територията на историческите региони Моравия, Бохемия, Силезия (в днешна Чехия) и на части от съвременните Полша, Словакия, Унгария, Австрия. Кой ли е народът на Великоморавия?

изучаване на националните книжовноезикови истории приоритет се дава на научната фантазия, на практика – на прилагането на методологическия анархизъм на П. Файерабенд. Основният постулат „Позволено е всичко“, апагогия на научния метод, се оправдава с търсене на новото. Издигането на всяко едно хрумване в ранга на теория допуска: 1) хипотези ad hoc; 2) хипотези, противоречащи на добре обосновани и общопризнати експериментални резултати; 3) хипотези с по-малко съдържание от съдържанието на вече съществуващите и на емпирично адекватните алтернативи; 4) просто противоречиви хипотези и др. под. (Файерабенд 1986: 1).

Както в обществото обаче, анархията винаги е преходно състояние, след което се изгражда нова система. При роенето на теориите в името на определена кауза, позволеното при анархизма прераства в тематичното му обединяване в система от теории, *научноизследователски програми*, разпределени в **ядро** и **защитен пояс**, разглеждани от Имре Лакатош като същност на *теорията за изтънчената фалшифицируемост*².

„... ще ни бъде по-удобно, откровен е Н. Толстой, да признаем езика на сръбската, българската, руската, сръбско-българската, руско-българската и др. редакции за единен древнославянски (или „църковнославянски“, или „книжовнославянски“) книжовен език (Толстой 1998: 74)“.

По този начин с помощта на „позволеното всичко“ удобно се изгражда **твърдото**, аксиомно и неприкосновено **ядро** при изучаването на книжовноезиковата проблематика на Slavia Orthodoxa – теорията за общославянския, наднационален характер на старобългарския книжовен език.

Непрекъснато вплътняващият се поради увеличения си обем **защитен слой** на ядрото надраства класически описаната от И. Лакатош същност на определен брой теории – трансформира се в няколко основни **кльстѐра** от, да продължим да ги наричаме, **теории**, всеядно впрегнали потенциала на редица хуманитарни и обществено-политически науки.

Без претенции за невъзможната в случая изчерпателност, задължително е да бъдат отбелязани водещите два сред тях:

1. Новосъздаденият книжовен славянски език е единствено писмен и разбираем за всички; език за нуждите на църквата.

2. Развитието на „църковнославянския“ език е резултат от периодите на „централизация“ и „децентрализация“, отразяващи доминирането на различни школи, независимо от географското им положение или дълговечност.

В съответствие с теорията за изтънчената фалшифицируемост функцията на българския книжовен език на международен и в крайна сметка на класически се разглежда като история на църковнославянския език с непростимото

² По въпроса виж статията ми „Ролята на синхронията в изучаването на националните книжовноезикови истории на територията на Slavia Orthodoxa“ (сп. „Проглас“, бр. 1 за 2021 г.).

недоглеждане: Тази история повтаря периодите в развитието на българския книжовен език, резултат от историческите обстоятелства в българската история, съответно предопределили спецификата на неизменно активната българска езикова политика³.

Основен помощен механизъм в подобна манипулация е назоваването на книжовните школи, според Н. Толстой част от Кирило-Методиевата традиция, разглеждани като самостоятелни и едва ли не саморазвиващи се културни звена, без акцент върху народностната / етническата им принадлежност.

В този контекст в периодизацията на „църковнославянския“ език той разглежда Македония и Източна България като „епицентър“ на книжовния език с удобното пропускане на факта, че те са на територията на държавата България, без назоваването на конкретните школи в Плиска / Преслав и Охрид. За отчетената през XIV–XV век „централизация“ за автора очевидно е без значение фактът, че поставената наравно с Ресавската Търновска книжовна школа е столичната школа, продължителка на Преславската столична школа, задаваща насоката на езиковото строителство чрез утвърждаване на българската книжовноезикова традиция.

Аналогичното разглеждане на историческите столични школи в Киев и Вилнюс рефлектират в споровете за правото на съществуване на украинския и белоруския книжовни езици до степен на характеризиране на културите им като карикатури (Трубецкой 1927: www).

Оставяйки на втори план два от собствените си критерии за езикова традиция (предишното собствено състояние на езика и възможната стара диалектна основа) ученият я обвързва предимно с третия: връзката на даден език с най-близкия книжовен език, чийто „диалект“ е бил.

Резултатът е класификация на древността на книжовните езици, в която белоруският е сред *младите*, а българският е отнесен към *средния тип* редом със словенския, украинския, долно- и горнолужишкия. Руският закономерно е обявен за най-стар, *архаичен тип* език (Толстой 1988: 25), за пряк наследник на Кирило-Методиевата традиция.

³ Да сравним периодизациите на Иван Харалампиев и Никита Толстой:

Периодът на *ранния старобългарски книжовен език* (от средата на IX до XII в. включително) за руския учен е период на *ранен древнославянски книжовен език* – старославянски език (IX–X, отчасти XI в.).

Класическият старобългарски книжовен език (от нач. на XIII до средата на XV в.) се интерпретира като *среден древнославянски език*.

Липсата на българска държавност, респ. на актуално непосредствено влияние през XII–XIII век се отбелязва просто като период на „известна децентрализация“.

Периодът на *класическия старобългарски книжовен език* (от нач. на XIII до средата на XV в.) се определя като *период на централизация*, признаващ второто българско книжовноезиково влияние на общоруските територии (Харалампиев 2012: 24–25; Толстой 1998: 88–89).

Достойнството (dignitas) на езика според Р. Пикио е пригодността му да изпълнява религиозни, социални и литературни функции; постоянната му употреба в учена и образована среда, зависеща от формалната му обработеност (Пикио 2003: 203–204).

При съзнателно променената му интерпретация по отношение на националните книжовни езици обаче достойнството се търси във възможно най-старото начало и в институционалното признание. Родеещ се с всички останали, клъстерът за *Кирило-Методиевото наследство (език, традиция)* се опира върху двукратно признатата (през IX в. от папа Адриан II и през XX в. от папа Йоан Павел II) святост на Кирил и Методий и на създадените от тях азбука и първи преводи на богослужебната литература.

Трудната задача по точното формулиране на същността ѝ продължава да акумулира и до днес редица интерпретации на Кирило-Методиевата традиция.

Може би все пак най-стройно е то при Н. Толстой, който, освен отбелязаните като „моравска Кирило-Методиева традиция“ школи (с основен принцип стремеж към общо ниво, на принципа на скачените съдове), откроява: 1) самия апостолски подвиг на светите братя; 2) създаването на трета широкомащабна култура в Европа със самобитна азбука; 3) поставеното начало на етническото, по-късно – национално самосъзнание (Толстой 1998: 47).

Превърнал се в мантра, клъстерът за Кирило-Методиевата традиция непрекъснато вплътнява защитното ядро на програмата, включвайки редица интересни аргументи: за наложеното от светите братя миролюбие като ключова черта на славянския мироглед; за неповлиялата на руска територия глаголица като за прасимволична система (културна матрица) (Тюгашев 2020: 214, 218)“ и т.н., и т.н.

В стремежа към разпространяването сред максимално широка обществена база преформатирането на критериите за научност рефлектира и в изказа. Научният стил „се обогатява“ до степен на пълната му абдикация. Емоционалното цитиране на Ф. Достоевски „Неправославният не може да бъде руснак“ (Алексеев 2013: 197) се допълва от метафоричното определение на Кирил и Методий като кръстници в духовен и като родители в езиков план (Тюгашев 2020: 198–199). Естествената кулминация са почти лозунговите послания, напр. за „заложеното в азбуката семе на цялата руска историческа култура и за преведените на славянски език книги – и до днес скъпоценно достояние на народния дух (Тюгашев 2020: 213)“.

Подборката от цитати неслучайно е случайна. Тя е отражение на неправилната посока и неправилните средства при принципно правилното търсене на традицията.

Действително, и най-дълговечната традиция, вкл. различните цивилизации, често достига своя финал, отстъпвайки място на нова традиция. Процесът е плавен и незабележим. Винаги обаче част от старата традиция преминава в новата като нейно начало, като наследство, което се надгражда до утвържда-

ването му като нова традиция. В случая книжовният език не е прословутото изключение от правилото.

Кирило-Методиевото наследство е гениалната в езиков аспект глаголица и осъществените първи преводи на Библията. За България част от това наследство са спасените и приютени ученици на Кирил и Методий, изиграли решаваща роля в утвърждаването на новата писменост на родната ѝ територия.

Безспорен за непредубедените учени е отбелязаният от И. Шевченко факт, че успехът на Кирило-Методиевата мисия започва след нейния провал, със „страничния“ си ефект – утвърждаването на църковната книжовност и литературичния език в България (Поливянни 2000: 34).

Въпреки привидната понякога липса на логика, случайности в историята няма.

Общият аргументиращ причините за мисията исторически преглед на Н. Толстой е, най-мекко казано, доста далече от историческата истина. За автора IX в. е векът на стабилизиране на славянския етнос. Стремещт му към приобщаване към великите народи придобива сила и реално въплъщение паралелно или непосредствено след възникването на първите славянски държави: великоморавската, сръбската, хърватската, полската и руската. От общата очертана тенденция се изключва „много по-старата и на тюркеска племенна основа българска държава (Толстой 1998: 33)“.

На принципа, че *не всичко е позволено* неизяснените от руския учен факти говорят достатъчно красноречиво сами за себе си.

Към въпросния период се отнася единствено свързаното с налагането на християнството (966) създаване на Полша.

Великоморавия съществува между 833 и 906 г.

До края на XII в. сръбските племена са владени или васали на България или Византия. Първата сръбска държава от края на XII в., Рашка, през 1217 г. получава международно признание на независимо кралство, през 1346 г. провъзгласено за царство от Стефан Душан. Скоро след смъртта му обаче *сръбските рашки земи* стават част от Моравското княжество и Косовското деспотство, прераснали през 1402 г. в Смедеревско деспотство.

От периода на заселването им през VII в. данни за конкретна хърватска държавност няма. От 1102 г. хърватските племена са под управлението на Унгарското кралство, претърпяло тежки удари от Османската империя. Част от освободените през XVIII в. хърватски земи през 1813 г. стават австрийска провинция. Едва след Първата световна война и разпадането на Австро-Унгария тези територии влизат в състава на Кралството на сърби, хървати и словенци (1918).

След разселването на славяните на източните територии до XI–XII в. продължава първият етап на диференциация на източното славянство, периодът на интеграция със завареното население. До появата на първото протодържавно обединение, от XVIII век наричано Киевска Рус (882–1240), на Балка-

ните съществува признатата българска държава, с консолидирана като цяло за две столетия народност. Търси се последната спойка – обща религия и общ, задължително свой, книжовен език на държавата.

Това е причината за активната държавна езикова политика, във външнофункционален план, целяща както максимална народностно-езикова консолидация, така и изместване на гръцкия книжовен език, официален за администрацията и църквата от самото създаване на българската държава.

Приетото чрез учениците им Кирило-Методиево наследство във вътрешнофункционален (езиков) аспект се трансформира по български модел.

Изцяло отразяваща солунските български говори (**Мирчев 1964: 8**), базата на книжовния език се разширява с черти на североизточните и югозападните говори, т.е. целенасочено се постига по-голям географски обхват и неизбежното обогатяване и осъвременяване.

Резултатът е: 1) нормиран книжовен език с българско лице, с шлифована граматика, съвършен, не подлежащ на местни редакции (**Трубецкой 1990: www**); 2) подготвен впечатляващ брой специалисти.

Това позволява само 7 години след приемането на учениците на светите братя на събора в Преслав (893) българският книжовен език да бъде обявен за език на държавата и църквата.

Кодификацията на книжовния език в богатата по обем и съдържание литература на *Златния век* утвърждава функцията му на народностен в България и в рекордно кратки срокове го превръща в международен за южно- и източнославянския свят. Символ на българското е новият графичен облик на книжовния език, *симеоницата*, с реверанс към делото на първоапостолите наричана *кирилица*.

Вторият етап на диференциацията на източнославянските територии се доминира от спецификата на държавността.

Бавните и мъчителни процеси на създаването ѝ на изток започват с паралелното на Киевска Рус съществуване за различни времеви периоди и на други протодържавни обединения (15 в средата на XII в., около 50 в първата третина на XIII в., 250 през XIV в. (**Седов 1999: 18**). Относителната централизация е факт едва след обявяването на наследницата на Великото московско княжество (1263–1478), т.нар. единна Руска държава (1478), за Руско царство (1547) с пряк наследник Руската империя (1721–1917).

Процесът на създаване на държавност се затормозява от продължителното татаро-монголско иго (*ординско владичество* според най-новата терминология) (1237–1242–1480).

На запад е признатото от 1251 г. Велико литовско княжество (1236–1795) с балто-славянско население, обхващащо цялата територия на съвременна Беларус и преобладаващата част от съвременна Украйна, едва от 1815 г. част от Руската империя.

Указаните исторически събития не просто допълнително възпрепятстват интеграционните процеси – източнославянската етно-езикова общност спира своето развитие, като превес вземат процесите на диференциация (Седов 1999: 20). Приключили в основни линии през XIV в., те се изразяват в оформените 2 основни групи гóвори: северна, великоруско-белоруска и южна, малоруска.

През този период България възстановява изгубената за столетие и половина държавност. Начало на рестарта на езиковата политика отново е външнофункционалният аспект с повторното изместване на гръцкия от българския като официален книжовен език в държавата.

Във вътрешнофункционален аспект явно очертаващите се процеси на нахлуване на аналитизма предизвикват Евтимиевата езиково-правописна реформа, практически – второто нормиране на българския книжовен език⁴. Същността на реформата е съобразяването с новоразвитите езикови черти в съчетание с устойчивите черти на стария български книжовен език до втората половина на XIV в. (Харалампиев 2012: 78). *Прогресивният ѝ консерватизъм* (Лихачов 1981: 25) в навечерието на предизвестеното робство завещава на поколенията образцов жив рóден книжовен език. Подновената книжовноезикова парадигма се кодифицира в стила *плетение словес* чрез „една велика антология на византийската култура, великолепно селектирана и организирана, в която към онези 350 текста, преведени от 70 книжовници, са били добавени и всичките 8 жития и панегирика на Патриарх Евтимий, както и някои от писанията на Йоан Екзарх и Климент Охридски (Замфиреску 2015: 457)“. Прерастването на книжовноезиковата парадигма в културно-езикова е не просто поредното „влияние“, а формиране на така наречения *културен патерн*: „културен модел, който се формира с конкретната култура и закрепва нейната самобитност при изменящи се обстоятелства и при взаимодействието с други култури“ (Поливянни 2000: 12). Резултатът: идентичният на западния хуманизъм върху латинския език, но изпреварил го хронологично благодарение на България феномен на културен универсализъм на базата на славянския език (Замфиреску 2013: 209–210). Оформената „пета голяма цивилизация в Източна Европа“ (Замфиреску 2013: 22) е културно-езиковото пространство, което не може да бъде квалифицирано другояче, освен като *Slavia Palaeobulgarica*.

Пътят към научната истина за П. Файерабенд е отделянето, подобно на църквата, и на науката, на „този най-съвременен, най-агресивен и най-догматичен религиозен институт“, от държавата. Придържането към казионната политика винаги носи дивиденди (признание, постове, облагодетелстване), превръща се в бизнес. В днешно време към тези дивиденди се включват и дейностите по проекти, вкл. хитринки от типа на курсове на Охридското езеро или присъждане на титлата *член-кореспондент на Македонската академия на науките* (Кронщайнер 1992: 7). Определени фундаментални идеи безалтер-

⁴ По въпроса виж: „Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски“ (1990) на Иван Харалампиев – най-задълбоченият до момента анализ по дадената проблематика.

нативно се възпроизвеждат в учебните заведения. Лесното им тиражиране в съвременното ги налага на широкото обществено съзнание като неоспорими, а нападите срещу тях предизвикват „табу-реакция“, сравнима с табутата в т. нар. примитивни общества (Файерабенд 1986: 18).

Естествено, отделянето на науката от държавата е една едва ли възможна за осъществяване крайност. Наслоените до момента теории – спирачки пред разума при изучаването на българската книжовноезикова история обаче са все пак преодолими.

Възможностите за това са налице.

Първо, факт са прецизно изучените старобългарски книжовноезикови паметници.

Второ, ясно и точно е формулирана и основната теза на нужната нова научноизследователска програма, нейното ядро, резултат от многогодишното осмисляне на историята на българския език от Иван Харалампиев: *„Фактът, че славянската азбука и писмеността са създадени върху основата на източнобългарски диалект (от района източно от Солун), е случаен, но това издига замисления като литургичен славянски книжовен език до равнището на книжовен език на българската народност, тъй като единствено говоримият български език през IX в. е бил в пряка връзка с особеностите на ново-създадения славянски книжовен език, т. е. със самото си създаване този език е имал характер на старобългарски книжовен език (курсив и разр. – Ив. Х.) (Харалампиев 2012: 28)“.*

Доказаният рационализъм на класическата индукция и в момента е в състояние да обори дори само с по няколко въпроса редица от тиражираните на съвременния етап теории. Нужно е единствено системното и последователно изучаване на фактологията в българската книжовноезикова история на базата на комплексното прилагане на историческия езиковедски и диахронния социолингвистичен подход.

Подобна нова програма е обречена на успех, защото е знайно, че пред фактите, респ. тяхната неманипулирана интерпретация, и боговете, т.е. и историята мълчи.

ЛИТЕРАТУРА

Алексеев 2013: Алексеев, А. Кирилло-Мефодиевское наследие и русский культурный код. – В: *Известия Уральского федерального университета*, сер. 2, Гуманитарные науки, 1 (111). // **Alekseev 2013:** A. Alekseev. Kirillo-Mefodievskoe nasledie i russkiy kulturnyy kod. – In: *Izvestiya Uralskogo federalnogo universiteta*, ser. 2, Gumanitarnyye nauki, 1 (111).

Замфиреску 2013: D. Zamfiresku. *O novă viziune asupra istoriei culturii bulgare din secolele XIV–XVIII*. București. // **Zamfiresku 2013:** D. Zamfiresku. *O novă viziune asupra istoriei culturii bulgare din secolele XIV–XVIII*. București.

Замфиреску 2015: Zamfiresku, D. Академично слово на проф. Дан Замфиреску, Почетен доктор на Великотърновския университет. – В: *Проглас*, кн. 2, 454–461. // **Zamfiresku 2015:** Zamfiresku, D. Akademichno slovo na prof. Dan Zamfiresku, Pocheten doctor na Velikotarnovskiya universitet. – In: *Proglas*, kn. 2, 454–461.

Кронщайнер 1992: Кронщайнер, О. Разпадането на Югославия и бъдещето на македонския книжовен език. – В: *Македонски преглед*, 3, 29–46. // **Kronshchayner 1992:** Kronshchayner, O. Razpadaneto na Yugoslaviya i badeshteto na makedonskiya knizhoven ezik. – In: *Makedonski pregled*, 3, 29–46.

Лихачов 1981: Лихачев, Д. Передовая линия болгарского Государства Духа. – В: *Palaeobulgarica*, 4. // **Lihachov 1981:** Lihachov, D. Peredovaya liniya bolgarskogo Gosudarstva Duha. – In: *Palaeobulgarica*, 4.

Мирчев 1964: Мирчев, К. *Българският език през вековете*. Наука и изкуство. София. // **Mirchev 1964:** Mirchev, K. *Balgarskiyat ezik prez vekovete*. Nauka i izkustvo. Sofiya.

Пикио 2003: Пикио, Р. *Slavia Orthodoxa. Литература и язык*. Москва. // **Pikio 2003:** Pikkio, R. *Slavia Orthodoxa. Literatura i yazik*. Moskva.

Поливянный 2000: Поливянный, Д. *Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX–XV веков*. Иваново. // **Polivyanniy 2000:** Polivyanniy, D. *Kulturnoe svoeobrazie srednevekovoy Bolgarii v kontekste vizantiysko-slavyanskoy obshtnosti IX–X vekov*. Ivanovo.

Седов 1999: Седов, В. *Древнерусская народность*. Москва. // **Sedov 1999:** Sedov, V. *Drevnerusskaya narodnost*. Moskva.

Толстой 1998: Толстой, Н. *Славянская литературно-языковая ситуация*. Избранные труды. Том II. Москва. // **Tolstoy 1998:** Tolstoy, N. *Slavyanskaya literaturno-yazikovaya situatsiya*. Izbrannie ttrudi. Tom II. Moskva.

Трубецкой 1927: Трубецкой, Н. К украинской проблеме. – В: *Евразийский вестник*, 5, 165–184. // **Trubetskoy 1927:** Trubetskoy, N. K ukrainskoy probleme. – In: *Evraziyskiy vremennik*, 5, 165–184.

<<http://gumilevica.kulichki.net/TNS/tns02.htm>> [31.08.2022]

Трубецкой 1990: Трубецкой, Н. Общеславянский элемент в русской культуре. – В: *Вопросы языкознания*, 2, 122–139. // **Trubetskoy 1990:** Trubetskoy, N. Obshteslavianskiy element v russkoy kulture. – In: *Voprosy yazikoznaniya*, 2, 122–139.

<<http://www.philology.ru/linguistics2/trubetskoy-90.htm>> [31.08.2022]

Тюгашев 2020: Тюгашев, Е. Кирилло-Мефодиевская традиция в понимании российской цивилизации. – В: *Вопросы социальной теории*. Том XII, 212–221. // **Tyugashev 2020:** Tyugashev, E. Kirillo-Mefodievskaaya traditsiya v ponimanii rossiyskoy tsivilizatsii. – In: *Voprosy sotsialnoy teorii*. Tom XII, 212–221.

Фейерабенд 1986: Фейерабенд, П. Против метода. Очерк анархистской теории познания. „Против методологического принуждения“. – В: Фейерабенд, П. *Избранные труды по методологии науки*. Москва, 125–467. // **Feyerabend 1986:** Feyerabend, P. Protiv metoda. Ocherk anarhistской teorii poznaniya. „Protiv metodologicheskogo prinu-zhdeniya“. – In: Feyerabend, P. *Izbrannie trudi po metodologii nauki*. Moskva.

Харалампиев 2012: Харалампиев, Ив. *Лекции по история на българския книжовен език до Възраждането*. Велико Търново. // **Haralampiev 2012:** Haralampiev, Iv. *Lektsii po istoriya na balgarskiya knizhoven ezik do Vazrazhdaneto*. Veliko Tarnovo.

